

## 2<sup>de</sup> GRAAD T.S.O.

1<sup>ste</sup> Procesdoel : Vrij en zelfstandig leren denken en handelen

2<sup>de</sup> Procesdoel : Moreel denken tegen de onverschilligheid, voor de betrokkenheid

3<sup>de</sup> Procesdoel : Humaniseren van het samenleven met anderen

4<sup>de</sup> Procesdoel : Verantwoordelijkheid voor huidige en toekomstige generaties

5<sup>de</sup> Procesdoel : Oefening in zingeving

<b>Procesdoel 1: VRIJ EN ZELFSTANDIG LEREN DENKEN EN HANDELEN</b>	
<b>1° LEERJAAR</b>	<b>2° LEERJAAR</b>
<b>Bijzonder procesdoel 1: Groei naar volwassenheid</b>	
<p><b>Wie ben ik ?</b></p> <p><b><i>Mijn Lichaam:</i></b></p> <p><b><u>Gezondheid:</u></b></p> <ul style="list-style-type: none"><li>- Gezonde voeding</li><li>- Roken (en drugs)</li><li>- Gezonde geest, gezond lichaam</li><li>- (top)sport</li></ul> <p><b><u>Seksualiteit:</u></b></p> <ul style="list-style-type: none"><li>- voorbehoedsmiddelen</li><li>- taboe rond masturbatie, mythe, frequentie</li><li>- puberteit: jongen, meisje</li><li>- vormen van seksualiteitsbeleving</li></ul> <p><b><u>Erfelijkheid:</u></b></p> <ul style="list-style-type: none"><li>- aangeboren versus aangeleerd</li><li>- intelligentie, geslachtsbepaling, ziekte, ...</li></ul>	<p><b>Wie ben ik ?</b></p> <p><b><i>Mijn persoonlijkheid:</i></b></p> <p><b><u>Karakter:</u></b>- soorten</p> <ul style="list-style-type: none"><li>- aanvaarden vs werken aan</li><li>- aangeboren/aangeleerd: rolpatronen in bv. relaties, gender</li><li>- bewust/onbewust: zelfbewustzijn: (gradueel) bij mens en dier</li></ul> <p><b><u>Emoties:</u></b> - wat zijn emoties</p> <ul style="list-style-type: none"><li>- soorten emoties (verdriet, treuren, blijdschap, verliefdheid)</li><li>- uiten van emoties</li><li>- omgaan met emoties</li></ul> <p><b><u>Zelfbeeld:</u></b> - "test jezelf", nep of echt</p> <ul style="list-style-type: none"><li>- zelfoverschatting vs zelfonderschatting</li><li>- negatief vs positief</li></ul> <p><b><u>Spiegelen aan anderen:</u></b></p> <ul style="list-style-type: none"><li>- leeftijdsgroepen: subculturen (waarden, muziek, kleding...)</li><li>- voorbeeldfuncties: - idolen in muziek, film, sport, geschiedenis ...</li><li>- maatschappelijke beïnvloeding (reclame, godsdiensten, minderheidsgroepen)</li><li>- familie</li></ul>

## 1.2. Wat wil ik

### Omgaan met gezondheid

- voedingscultuur:- men leeft niet om te eten, men eet om te leven
  - genetisch gemanipuleerd voedsel
  - vegetarisme, ...
  - fast-food
  - bio-produkten, light-produkten, vitaminen, ...
  - lichaamscultuur (bodybuilding, plastische chirurgie, borstvergroting, penisverlenging, ...)

### Omgaan met jezelf

- zelfrelativering: - mijn plaats in de familie, in de vriendenkring, in de school
  - zijn we origineel ?

## 1.2 Wat wil ik ?

### Omgaan met seksualiteit

- seksuele geaardheid (bepaald ? keuze ? tijdelijk ? ...)
- welke gevoelens verbind ik met seks ?

### Groeipijnen:

- generatieconflict
- omgaan met eigen beperkingen en talenten (lichamelijk, psychisch)
- omgaan met verlies: echtscheiding, dood, liefdesverdriet
- omgaan met eigen ontwikkelingstempo: vroeg- of laattijdige pubertijd

### Omgaan met anderen

- Omgaan met conflicten: - puberteit (conflicten met ouders, school, maatschappij, generaties ...-
  - oplossen van conflicten (geweld/geweldloosheid, bemiddeling, argumentatie)
  - pesten
- Omgaan met kritiek: - luisteren naar kritiek
  - aanvaarden/weerleggen van kritiek

### Belang van communicatieve vaardigheden

- leren luisteren, leren groepsgeprek voeren...
- expressievormen (verbaal, niet-verbaal, kleuren, geluiden, mimiek, lichaamstaal ...)
- durven spreken, durven voor je mening uitkomen ...
- egoïsme vs altruïsme

## Bijzonder procesdoel 2: zelfstandig denken

### 2.1. Verruiming waarnemingsveld

Ruimte: Wat beïnvloedt mijn "zelfstandig" denken ?

- invloed van anderen: ouders, vrienden, school, sekten
- invloed van maatschappij: reclame, westerse manier van leven

### 2.2. Invullen van het verruimingsplan: strategie

Leren redeneren: methodes

- Rationeel vs irrationeel
  - wat is rationeel/irrationeel denken ?
  - positieve en negatieve kanten hiervan
  - rationeel/irrationeel in de methode en/of de uitgangspunten bv. negationisme, astrologie, telepathie, theologie ...
  - straffen: rationele rechtvaardigheid vs gevoelens (o.a. doodstraf)
  - argumenten/drogredenen: zoeken naar:
    - argumenten pro en contra;
    - geldige en ongeldige argumenten
    - onderscheid tussen argument en drogreden
    - sterke en zwakke argumenten
    - belang van argumenten
- Objectief/subjectief:
  - wat is objectief ?
  - wat is subjectief ?

### 2.1. Verruiming waarnemingsveld

Tijd: 

- Klassieke oudheid: Socrates ...
- Middeleeuwen: heksen, ketters, alchemie, ...
- Controversiële denkers: Galilei, Vesalius, Bruno, ...

### 2.2. Invullen van het verruimingsplan

Strategie: 

- haalbaarheid en relativiteit van objectiviteit
- intersubjectiviteit

Bronnenonderzoek: 

- vindplaats van bronnen
- kritische houding tegenover bronnen (o.a. bronnen vergelijken, betrouwbare en minder betrouwbare, officiële en officieuze, ...)
- informatie, informatiesnelweg, media in woord en beeld, reclame en propaganda, sensatie – bijgeloof – dogma, eigen ervaringen en die van anderen...

### Bijzonder procesdoel 3: zelfstandig handelen

#### 3.1. (het) Kiezen

Zelf kiezen:

- persoonsgebonden beïnvloeding: persoonlijke mogelijkheden en beperkingen die de keuze beïnvloeden
- Culturele beïnvloeding: sociale systemen
  1. microsystemen – mijn onmiddellijke omgeving: gezin/familie (gezinstype, gezinsgrootte, rijk/arm, scholingsgraad, instellingskinderen...)
  2. mesosystemen – door verschillende omstandigheden: klas, straat, buurt, vereniging, peer-group
  3. macrosystemen: samenleving en wereld (bv. impact van kiezen in een rijk westers land vs. arm derde wereldland)

#### 3.2. Gedrag

Motieven: handelen op grond van informatie, overtuiging, overleg, belangen, gevoelens, driften, ervaringen, voornemens, compromissen, omgangsvormen, tradities, waarden, tegenwaarden, tegenculturen, ...

Gevolgen: bedoelde en onbedoelde gevolgen van mijn keuze (zie oefening 'voorbeelden')- voor mezelf en de anderen (resultaat).

#### 3.1. (het) Kiezen

Filosofische reflectie over "het kiezen": vrije keuze vs. determinisme, gedoemd zijn om te kiezen, niet kiezen is ook kiezen, kiezen of gekozen worden, negatieve vs. positieve keuze, kiezen uit noodzaak, overtuiging of opportunisme.

Bedoelingen van wat ik wil bereiken?

#### 3.2. Gedrag

Verantwoordelijkheid: verantwoordelijk zijn voor eigen keuze en gedrag

1. eerlijkheid
2. assertiviteit
3. inschatten en beslissen
4. omgaan met de gevolgen van een beslissing
5. geen verantwoordelijkheid zonder vrijheid of omgekeerd.

### Bijzonder procesdoel 4: postconventionele instelling

#### 4.1. Authenticiteit

culturele identiteit en zelfstandigheid

- generatieconflicten n.a.v. tatoes, piercing, haardracht, ...

#### 4.1. Authenticiteit

Culturele identiteit en zelfstandigheid

- in welke mate bepaalt het sociaal-economische milieu van je ouders de zelfstandigheid van je keuzes? eigen waarden/ideologie
- hoe appreciëren we authenticiteit in een aantal concrete gevallen?
- Kind-jongere in twee culturen

<b>Procesdoel 2: MOREEL DENKEN TEGEN DE ONVERSCHILLIGHEID, VOOR BETROKKENHEID</b>	
<b>Bijzonder procesdoel 1: waarden herkennen, verkennen en integreren</b>	
<b>1.1. Waarden herkennen en verkennen</b>  Waarden herkennen: - waarden en feiten - waardeverheldering - waardefundering - waardehiërarchieën - normen  <b>1.2. Omgaan met waarden</b>  Toetsing in concrete situaties van het al of niet respecteren van waarden	<b>1.1. Waarden herkennen en verkennen</b>  Waarden verkennen – soorten waarden - ethisch: eerlijkheid vs. leugen, diefstal, vandalisme, vriendschap, macht, rechtvaardigheid - esthetisch: schoonheid, zin voor verhouding (o.a. gulden snede), kunst - materieel: rijk, arm, bezit, rijkdomsverdeling - politiek: goed bestuur, transparantie, democratie - <b>1.2. Omgaan met waarden</b>  Toetsing in concrete situaties van het al of niet respecteren van bovenvermelde waarden
<b>Bijzonder procesdoel 2: ontdekken van morele problemen</b>	
<b>2.1. Morele problemen herkennen en verkennen</b> - sociaal milieu: - problematiek in het moderne gezin: nieuw samengestelde gezinnen, stiefouders, stiefbroers en –zussen, co-ouderschap, toewijzing van de kinderen vz eigen verscheurende keuze, werkende vader/moeder vs thuiswerkende vader/moeder, aanvaarding vs verwerping gezag, generatieconflict, openheid, adoptie, rechten van het kind in het gezin  <b>2.2. Omgaan met morele problemen</b> Morele problemen analyseren o.a. in volgende themagebieden: - drugs (eigen keuze, verklikking, verantwoordelijkheid t.o.v. vrienden, ...) - seksualiteit (vanaf welke leeftijd, minimum leeftijdsgrens, intimiteit, discretie, verantwoordelijkheid t.o.v. de andere ...)	<b>2.1. Morele problemen herkennen en verkennen</b> - Peer-group: loyauteitsproblemen (lief vs vriendengroep) - Autoriteit: botsende waardesystemen van jongeren tegenover autoriteit/gezag (school, politie...)  <b>2.2. Omgaan met morele problemen</b> Leren kiezen: - waarden en belangen kiezen op basis van welke criteria, persoonlijk belang vs algemeen belang, macht, opportunisme - waarden en macht: hoe omgaan met gezag?

<p>- belonen/straffen op school</p>	<p>(nota: wat is een democratische school, werking leerlingenraad, representatie, verkiezing, advies en/of inspraak, bevoegdheden, ... wordt verwezen naar 3<sup>de</sup> procesdoel)</p>
<b>Bijzonder procesdoel 3: ethische beleving</b>	
<p><b>3.1. Herkennen en verkennen van morele houdingen en levensbeschouwingen</b></p> <p>Morele houdingen: welke belangrijke verschillen en/of gelijkenissen zijn er tussen bv. vrijzinnig humanisme en godsdiensten ?</p> <p><b>3.2. Omgaan met ethisch gedrag</b></p> <p>Morele creativiteit: - alternatieven formuleren bv. dierenrechten en dierenproeven, openbaar vervoer ... - inlevingsvermogen: vergelijken van het leven van een jongere in een sloppenwijk; het leven van een jonge migrant met ons eigen leven - waarden concreet voorstellen: diefstal uit nood, uit winstbejag, uit gewoonte, uit stoerdoenerij</p> <p>Morele standpunten innemen: - principes en praktijk te bestuderen op basis van enkele stellingen zoals bv. gelijk loon voor gelijk werk ? (vrouwenarbeid) - kinderarbeid – kinderrechten - mensen met een handicap en recht arbeid (sociale economie vs winstmaximalisatie)</p>	<p><b>3.1. Herkennen verkennen van morele houdingen en levensbeschouwingen</b></p> <p>Morele houdingen: verscheidenheid in het denken in het vrijzinnig-humanistische milieu (met o.a. atheïsme, agnosticisme, nihilisme, individuele vrijheid vs sociale invalshoek</p> <p><b>3.2. Omgaan met ethisch gedrag</b></p> <p>Morele creativiteit: - gevolgen inschatten van de gemaakte keuzes (bv. ivm seks, euthanasie, abortus, anticonceptie enz.) - waardeconflicten aanpakken (bv. milieu en vooruitgang, recht op welvaart voor iedereen, voor/nadelen van migratie.</p> <p>Morele standpunten innemen: - op grond van conformisme, belangen, nationaliteit, gevoelens, hoe handel je in kritieke/bijzondere situaties als bv. bij een foetus met het syndroom van Down, bij ongewenste zwangerschap ... - funderen/argumenteren van een moreel standpunt op basis van enkele stellingen zoals bv. mag een arme stelen ? zwartwerk, is belastingontduiking diefstal ? enz.</p>

<b>Procesdoel 3: HUMANISEREN VAN HET SAMENLEVEN MET ANDEREN</b>	
<b>Bijzonder procesdoel 1: herkennen, verkennen en integreren van de mogelijkheden van de mens</b>	
<b>1.1. Herkennen en verkennen van de mogelijkheden van de mens</b>  <u>De mens</u> - psychologisch: nadruk op ontwikkelingspsychologie, verschillen, mogelijkheden (evoluties) opzoeken tussen baby, peuter, kleuter, kind, puber op bv. het vlak van de taal, motorische mogelijkheden, uiten van gevoelens, enz.  <u>Mens en cultuur</u> – sociologisch: - nagaan welke de interactie is tussen "ik en de groep" en "de groep en ik" aan de hand van een reeks uitgangspunten. De groep kan zijn: gezin, familie, vrienden, club, klas, school, gemeente, culturele gemeenschap, land, Europa, wereld, komende generaties. Diverse uitgangspunten kunnen zijn: vriendschap, verantwoorde-lijkheid, wie zorgt voor wie, liefde, behoefte, engagement, enz. (op de ene as de groep, op de andere as het uitgangspunt)	<b>1.1. Herkennen en verkennen van de mogelijkheden van de mens</b>  <u>De mens</u> - biologisch: evolutietheorie a.d.h.v. leven en wereldreis van Darwin  <u>Mens en Cultuur</u> - wetenschappelijk: zin/onzin IQ-testen (delen uit diverse IQ-testen laten invullen: taal, wiskunde, persoonlijkheid, ruimtelijk inzicht, etc.)) met vraagstelling naar de relativiteit ervan: bv. migrant en taaltest, gebruik en misbruik van testresultaten, IQ en schoolresultaten, erfelijkheid en verwerfbaarheid van IQ
<b>1.2. Ethisch omgaan met de mogelijkheden van de mens</b>  <u>Techniek/technologie vs natuur</u>  - tegenstelling individuele belangen – kostprijs – algemene volksgezondheid - stuwdammen – watervoorziening: zuiver drinkwater vs gedwongen verhuis - zonne-energie vs milieuverontreiniging en uitputting organische brandstoffen - ruimtevaart: dure technologie vs oplossen armoedeprobleem 3 <sup>de</sup> en 4 <sup>de</sup> wereld	<b>1.2. Ethisch omgaan met de mogelijkheden van de mens</b>  <u>Wetenschap en moraal</u>  - geneeskunde: nieuwe technieken vs levenskwaliteit - blanco cheque voor wetenschappelijk onderzoek? - genetisch onderzoek: - persoonlijke genetische kaart vs privacy, verzekeringswereld, grootmoeder baart kleinkind, keuze jongen – meisje - vruchtbaarheidsproblemen, IVF, uitsluiten van erfelijke ziekte, klonen, ... - transplantaties met dierlijke organen



<ul style="list-style-type: none"><li>- informatica: computerschool of klassieke school met leerkrachten?</li><li>- genetisch gemodificeerd goedkoper voedsel vs duurder biologisch geteeld voedsel</li></ul> <p><u>Taal en communicatie</u></p> <p>Interculturele communicatie: - misverstanden en mogelijkheden - lichaamstaal, gebaren, kledij - beeld (strip, tv, ...) - spreektaal - schrijftaal</p>	<ul style="list-style-type: none"><li>- welke zijn de maatschappelijke inspanningen voor militair onderzoek vs vredesonderzoek ?</li><li>- zijn de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek voor iedereen of kan het patenteren ervan worden toegelaten?</li></ul> <p><u>Taal en communicatie</u></p> <p>Internet: - privacy - misbruik</p> <p>Taal en moderne communicatiemiddelen: - vaktaal en computers (nieuw analfabetisme) - taal en jongerenculturen (freaken, stoned,...) - taal en WWW (chatten en cybercafé)</p>
<p><b>Bijzonder procesdoel 2: herkennen, verkennen en integreren van de grenzen van de mens</b></p>	
<p><b>2.1. Herkennen en verkennen van de grenzen van de mens</b></p> <p><u>De mens gesitueerd in verschillende culturen</u></p> <ul style="list-style-type: none"><li>- eigen culturele/religieuze achtergrond toelichten vanuit belangrijke momenten van zijn/haar cultuur.</li></ul> <p><b>2.2. Ethisch omgaan met de grenzen van de mens</b></p> <ul style="list-style-type: none"><li>- <u>inlevingsvermogen</u>: Hoe ga je om met mensen die begrensd zijn? (fysiek, cultureel, mentaal, intellectueel, materieel, ...)</li></ul>	<p><b>2.1. Herkennen en verkennen van de grenzen van de mens</b></p> <p><u>De mens gesitueerd in verschillende culturen</u></p> <ul style="list-style-type: none"><li>- op een occasionele manier confronteren met de verschillende culturen in de klas</li></ul> <p><b>2.2. Ethisch omgaan met de grenzen van de mens</b></p> <ul style="list-style-type: none"><li>- <u>omgrenzen van de menselijke cultuur</u> Relativiteit van de eigen/elke cultuur: illustreren aan de hand van diverse voorbeelden: matriarchaat, patriarchaat, gebaren, gezinsstructuren, naamgeving, eetgewoonten, voedseltaboes, polygamie, polyandrie, enz.</li></ul>

### Bijzonder procesdoel 3: ontdekken van mensenrechten

#### 3.1. Herkennen en verkennen van principes en structuren

Gelijkheid – Gelijkwaardigheid – Vrijheid – Solidariteit:  
Aanbrengen van deze begrippen en confronteren met de tegenpool dmv een klasgesprek.

- Bv. - gelijkheid/gelijkwaardigheid en positieve discriminatie
- vrijheid/gebondenheid
  - vrijheid/verantwoordelijkheid
  - solidariteit vs (groeps) egoïsme

#### 3.2. Ethisch omgaan met mensenrechten

(algemeen advies: positieve effecten benadrukken)

Engagement

- Al + briefschrijfactie
- Adopteren van een kind door de klas (Plan International)
- Inpikken op lokale/actuele initiatieven

Solidariteit

- doelstellingen en werking van bv. Rode Kruis, Halve Maan (o.a. nationaal: gratis bloedinzameling, internationaal: directe hulp bij natuurrampen, ...)
- acties ten voordele van straatkinderen in Rio of waar dan ook
- doelstellingen + werking Oxfam Wereldwinkel (eerlijke handel)

#### 3.1. Herkennen en verkennen van principes en structuren

Kennismaken met de mensenrechten a.d.h.v. de tekst van de Verklaring van de Mensenrechten

#### 3.2. Ethisch omgaan met mensenrechten

Creativiteit

Leerlingen confronteren met een aantal problemen waarop ze creatief moeten inspelen om tot een oplossing te komen.

- regenwoud: - milieubeweging
  - oorspronkelijke bevolking, rubberappers, ...
- privé bezit vs openbaar bezit van bv. duinen, strand, bos, ...
- vergrijzing en stijgende kost van de gezondheidszorg
- transfers in de sportwereld

### Bijzonder procesdoel 4: beleven van de democratie

#### 4.1. Beleven van democratische vaardigheden

Overleggen in de praktijk, compromissen sluiten, relativeren van gesloten compromis, kritisch bewustzijn, integriteit, recht van de sterkste vs. de zwakkeren.

Het is de bedoeling deze waarden zo concreet mogelijk te beleven door deelname aan allerlei democratische processen in de klas, school, sportclub, wijkraad, thuis, ...

#### 4.1. Herkennen en verkennen van democratische waarden

- Maatschappijvormen, ideologieën en politieke systemen
- Samenlevingsvormen
- Democratische waarden

Al deze begrippen aanbrengen op een zo concreet mogelijke wijze, het liefst op basis van een voorbeeld of een verhaal.

## Bijzonder procesdoel 5: oefenen in sociale vaardigheden

### 5.1. Herkennen en verkennen van zelfstandigheid

Integriteit, rechtvaardigheid, verantwoordelijkheid: aanbrengen van deze begrippen met de tegenpool dmv klasgesprek

### 5.2. Creatief omgaan met integriteit, rechtvaardigheid, verantwoordelijkheid...

- De mens als cultureel wezen in zijn omgang met anderen

op microvlak: bv. je lief is zwanger, wat doe je ?

Je hebt gespijbeld, wat doe je ?

Beide ouders hebben een verschillende levensbeschouwing. Wat met de levensbeschouwelijke opvoeding van de kinderen ?

op mesovlak: bv. De school wordt geplaagd door vandalisme, je weet meer ...

### 5.1. Herkennen en verkennen van zelfstandigheid

### 5.2. Creatief omgaan met integriteit, rechtvaardigheid, verantwoordelijkheid ...

Op mesovlak: bv. er is een staking, je gaat niet akkoord, wat doe je?

Op macrovlak: bv. Een politicus heeft weet van een ongehoorde stijging van de radioactiviteit, wat moet hij doen ?

De humanitaire organisatie heeft te weinig middelen voor een noodsituatie. Wie krijgt hulp? (kinderen, vrouwen, mannen, de rijken, de armen, ...)

## Procesdoel 4: VERANTWOORDELIJKHEID VOOR HUIDIGE EN TOEKOMSTIGE GENERATIES

### Bijzonder procesdoel 1: verantwoordelijkheid tegenover zichzelf

#### 1.1. Herkennen en verkennen van Eigenwaarde en Levensplan

##### Waarde van mijn lichaam

- positief: voeding, sport, ontspanning, lichaamscultuur, ...
- negatief: legale en illegale drugs, junkfood, doping, ...

##### Waarde van mijn identiteit (jezelf blijven)

- kleding, lichaamsversiering, verbale en non-verbale communicatie

#### 1.2. Omgaan met Eigenwaarde en Levensplan

Vaardigheden ontwikkelen, doelen kunnen realiseren, omgaan met eigen kwetsbaarheid en beperkingen, consequent blijven met zichzelf.

#### 1.1. Herkennen en verkennen van Eigenwaarde en Levensplan

##### Waarde van mijn identiteit (jezelf blijven)

- jeugdsubculturen, groepsdruk

##### Doelen kunnen stellen

- Korte- en lange termijndoelen: denken over keuzes die zullen moeten gemaakt worden op het vlak van school, werk, partner, ouder, ...
- onderscheid maken tussen realistische en utopische keuzes

#### 1.2. Omgaan met Eigenwaarde en Levensplan

Vertrekkend vanuit het eigen levensplan splitsen de leerlingen dat levensplan op in te realiseren doelen. Voor elk afzonderlijk doel noteren ze de vaardigheden die ze moeten ontwikkelen.

Deze vaardigheden worden kritisch bevraagd in functie van de eigen kwetsbaarheid en beperkingen.

Kan men in dit kader consequent blijven met zichzelf en/of zijn er mogelijkheden om zich bij te sturen?

## Bijzonder procesdoel 2: eerbied voor anderen

### 2.1. Herkennen en verkennen van de waarde van anderen

#### Anderen waarnemen

Zoeken naar gelijkenissen en verschillen binnen de eigen klasgroep, schoolgemeenschap en gemeente op basis van de volgende criteria:

- reeks 1: (waar je vat op hebt) vrijetijdsbesteding, subcultuur, druggebruik, ...
- reeks 2: (waar je geen vat op hebt) uiterlijk, gezinssituatie, geslacht, socio-economisch milieu, seksuele geaardheid, ...

Het doel is te komen tot het inzicht dat je, afhankelijk van het criterium, tot verschillende groepen kunt horen.

#### Anderen respecteren

- waarom afwijzing, onverschilligheid, tolerantie of respect?
- op welke vlakken verwacht ik respect van de anderen?
- op welke vlakken wil ik respect opbrengen voor de anderen?

### 2.2. Omgaan met anderen

#### Samenleven met verschillen

- luisterbereidheid
- inlevingsvermogen
- wederzijds respect

### 2.1. Herkennen en verkennen van de waarde van anderen

#### Eigenheid bewaren

Probleemstelling: je eigenheid bewaren kan je beschouwen als een positieve waarde maar we koppelen er de vraag aan of er geen grenzen zijn aan die eigenheid en/of consequenties voor de anderen. Bv. stellingenspel op basis van volgende vragen:

- Hoofddoek dragen in de klas mag
- Pedofielen hebben ook recht op hun seksualiteit
- Roken en druggebruik is louter een privé-zaak
- Ik mag mijn hobby uitoefenen waar en wanneer ik wil!  
(jet-ski, motocross, ...)

### 2.2. Omgaan met anderen

#### Samenleven in authenticiteit

Leerlingen zoeken naar voorbeelden van succesvol en moeilijk samenleven in authenticiteit.

- schoolmaaltijden, vegetarisme, religieuze voedselvoorschriften
- rokers en niet rokers in café's en restaurants
- kan zelfontplooiing in een gezinssituatie?

### Bijzonder procesdoel 3: zorg voor de anderen

#### 3.1. Herkennen en verkennen van de zorg en de inzet voor de anderen

Individu(en) - eigenbelang

- solidariteit
- rechtvaardigheidsgevoel
- plicht

Groep(en) - eigenbelang

- solidariteit
- rechtvaardigheidsgevoel
- plicht

#### 3.2. Omgaan met de zorg en de inzet voor de andere

Samenwerken

- elkaar helpen: wederzijdse afhankelijkheid, omgaan met de kwetsbaarheid van anderen
- in ieders belang: algemeen belang en gemeenschappelijk belang
  - sport in teamverband
  - speltheorieën
  - groeps- en werksfeer in de klas

#### 3.1. Herkennen en verkennen van de zorg en inzet voor de anderen

Kwetsbaarheid: te benaderen op volgende niveau's:

Kwetsbare individuen

- Omwille van leeftijd: het kind, de bejaarde
- Omwille van de gezondheid: de zieke, de andersvalide
- Omwille van gender: de vrouw, de homoseksuele man/vrouw
- Omwille van sociale status: de marginaal, de illegaal
- Omwille van overtuiging: de gewetensgevangene
- Omwille van een specifieke toestand: het kind in hongersnood, het oorlogskind, de dader/slachtoffer van een misdrijf.

Kwestbare groepen:

- Omwille van de culturele identiteit: Koerden, zigeuners
- Omwille van de economische toestand: werklozen, ongeschoolden, kansarmen
- Omwille van milieu/klimatologische omstandigheden: mensen geconfronteerd met natuurrampen, kernrampen

#### 3.2. Omgaan met de zorg en de inzet voor de andere

Samenwerken

- Hoe zou een wereld zonder solidariteit eruitzien?
- Solidariteit tussen generaties
  - gezinsniveau: bv. hoeveel investeren ouders in kinderen en omgekeerd?
  - maatschappelijk niveau: bv. pensioenen, kindergeld
- Inesteren in het onderwijs is investeren in de toekomst

## Bijzonder procesdoel 4: zorg voor de natuur

### 4.1. Herkennen en verkennen van de zorg voor de natuur

De principes van en voor natuurbehoud

- voorstellen van organisaties die actief zijn op het vlak van natuurbehoud
- speciale aandacht voor hun doelstellingen

### 4.2. Omgaan met de natuur

Suggestie: we werken naar een attitudevorming i.v.m.

- duurzame ontwikkeling
- fossiele brandstoffen
- overbevissing
- bescherming regenwoud
- vegetarisme vs vleesconsumptie
- milieuvriendelijke landbouw
- bio-industrie
- ethisch verantwoorde cosmetica

#### Zorg en inzet

Aanbieden van geslaagde milieuacties

- voorstellen van de principes van body-shop
- positieve invloed van Greenpeace op de ontwikkeling van de ethische codes in multinationals (bv. werking van afgedankte boorplatforms)
- geslaagde bontjassenacties
- nieuwe elan in groenbeheer onder druk van nieuwe mentaliteiten

#### Wederzijdse bedreiging

Er kan gewezen worden op de/onze verandering van perceptie t.g.o. de natuur als bedreiging vs de natuur als bondgenoot

### 4.1. Herkennen en verkennen van de zorg voor de natuur

De wederzijdse kwetsbaarheid

- de beperkte draagkracht van de aarde
- gezondheidsrisico's van milieuvervuiling, watervervuiling, monoculturen, overbevissing, industrialisatie, ...

### 4.2. Omgaan met de natuur

Streven naar evenwicht tussen natuur en cultuur

Uitgaande van een reeks concrete voorbeelden (zie verder) zoeken we een antwoord op de vragen:

- Wat betekent/is een evenwicht tussen natuur en cultuur?
- Kunnen we het evenwicht bereiken tussen natuur en cultuur, dat maatschappelijk gedragen wordt?

(Concrete voorbeelden: we suggereren dit onderwerp te beperken tot sport als onderdeel van de cultuur en natuur: motocross in een natuurgebied, jetski, sportvliegen, diepzeeduiken, skiën, ecotoerisme, kamperen, wandelen, sporten in een natuurgebied (wil je een natuurgebied bewaren omwille van de intrinsieke waarde of wil je het bewaren voor het – oordeelkundige – gebruik voor de mens ?)

#### Wederzijdse bedreiging

Er kan gewezen worden op de/onze verandering van perceptie t.g.o. de natuur als bedreiging vs de natuur als bondgenoot

<p><u>Aandachtspunten</u> Veranderende houding i.v.m. bv. waterbeheer (rechtstrekken rivieren vs aanleg van overstromingsgebieden; vernietigen van insecten vs positief aanwenden van insecten in land- en tuinbouw.</p>	<p><u>Blijvende bedreigingen:</u> - beperken van bedreigingen (ziekteverwekkende insecten, asteroïde inslag, vulkaanuitbarstingen, ...) - negatieve neveneffecten van beperken van bedreigingen bv. in een Indonesisch dorp gaf het vernietigen van slangen aanleiding tot het mislukken van de oogst door een teveel aan knaagdieren - tijdens de culturele revolutie in China mislukte de oogst totaal want door het uitroeien van mussen was er een overvloed aan insecten.</p>
<p><b>Bijzonder procesdoel 5: inzichtelijke omgang met Wetenschap en Techniek</b></p>	
<p><b>5.1. Herkennen en verkennen van inzichten in wetenschap en techniek</b></p> <p>De verhouding tussen wetenschap, techniek en ethiek met zowel politieke als economische belangen</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Genetisch gemodificeerd voedsel</li> <li>- Pre-natale diagnostiek</li> <li>- Internet</li> </ul> <p><b>5.2. Omgaan met Wetenschap en Techniek</b></p> <p>Het basisidee bij deze lessenreeksen zou kunnen zijn: Kant: "Handel slechts volgens de regel waarvan je zou willen dat het een algemene wet wordt" en "Je moet een mens altijd als een doel op zichzelf behandelen en nooit als een middel om iets anders te bereiken".</p> <p><u>Diverse debatten</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Wetenschap kan het welzijn van de mens verhogen (bv. bril, prothese, operaties, ...)</li> <li>- Een mens kan nooit gebruikt worden als proefkonijn tenzij met zijn toestemming (bv. voor testen met nieuwe medicijnen, ...)</li> </ul>	<p><b>5.1. Herkennen en verkennen van inzichten in wetenschap en techniek</b></p> <p>De verhouding tussen wetenschap, techniek en ethiek met zowel politieke als economische belangen</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- <u>Atoomenergie:</u> - kennis, mogelijkheid van toepassingen, welke toepassingen - geschiedkundig benaderen (bv. het verhaal van Oppenheimer)</li> <li>- Welke toepassingen: - elektriciteit - geneeskunde - wapenwedloop - ...</li> </ul> <p><b>5.2. Omgaan met Wetenschap en Techniek</b></p> <p>Het basisidee bij deze lessenreeksen zou kunnen zijn: Kant: "Handel slechts volgens de regel waarvan je zou willen dat het een algemene wet wordt" en "Je moet een mens altijd als een doel op zichzelf behandelen en nooit als een middel om iets anders te bereiken".</p> <p><u>Diverse debatten</u></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Monotoon, afstompemd werk is mensionwaardig</li> <li>- Diverse toepassingen in de criminologie - volgen van gevangenen met elektronische systemen - volgen van potentiële criminelen, ...</li> </ul>



<ul style="list-style-type: none"><li>- Mag een dier gebruikt worden als proefkonijn ?</li><li>- Een betere voeding leidt tot een hogere levenskwaliteit</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>- Diverse toepassingen van het DNA paspoort (levensverzekering, sollicitatie, krijgen van studiebeurzen, ...)</li><li>- Het gebruik van betaalkaarten schendt de privacy</li><li>- Het linken van diverse databanken (mutualiteit, bank, betaalkaarten, ...) schendt de privacy</li></ul>
--	---

## Bijzonder procesdoel 6: inzichtelijke omgang met media

<p><b>6.1. Herkennen en verkennen van de media</b></p> <p>Soorten media en hun werking</p> <ul style="list-style-type: none"><li>- historisch overzicht: van tamtam tot internet</li><li>- aanbrengen van enkele voorbeelden Vietnamoorlog vs Desert Storm / Balkanconflict / Somalië</li><li>- kijken naar de invloed van de publieke opinie op het verloop van de oorlog</li><li>- rol onderzoeken van de (relatieve) onafhankelijke vrije media</li></ul> <p>Aandachtspunt:</p> <ul style="list-style-type: none"><li>- "vrije media" zijn een essentiële voorwaarde voor de democratie</li><li>- gebondenheid media aan politieke en economische groepen</li></ul> <ul style="list-style-type: none"><li>- manipulatie van beelden</li></ul> <p>Tweede wereldoorlog: censuur, sluikpers, officiële goed-nieuws dagbladen</p> <p><b>6.2. Kritisch en creatief omgaan met de pers</b></p> <p>Media en opvoeding: stelling: de media bepalen in grote mate de mening, smaak, ideeën, keuzes, ... van de mens.</p> <p>Leerlingen maken zelf een krant op basis van bestaande kranten, tijdschriften of internet met volgende aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"><li>- welke artikel waar</li><li>- met of zonder foto</li><li>- wat zet je er niet in</li></ul> <p>Media en de confrontatie met jezelf</p> <ul style="list-style-type: none"><li>- Is een jongerentijdschrift een spiegel van jezelf ?</li><li>- Wat zijn jongerentijdschriften, waar hechten ze belang aan ?</li></ul>	<p><b>6.1. Herkennen en verkennen van de media</b></p> <p>Media (in functie van snelheid, toegankelijkheid, frequentie van gebruik, vluchtigheid, actief en passief, interactief)</p> <ul style="list-style-type: none"><li>- Invloeden</li><li>- "Big Brother is watching you"</li><li>- de media als vierde macht (zowel positieve als negatieve punten)</li><li>- belang van de media in de vorming van de mening van een mens</li></ul> <p><b>6.2. Kritisch en creatief omgaan met de pers</b></p> <p>Media en sociale omgang(svormen)</p> <ul style="list-style-type: none"><li>- Op zoek naar 'nieuwe' gedragscode bij gebruik bv. van email, chatten, etc. met aandacht voor privacy, de waarheid, taalgebruik, tijdsgebruik</li><li>- debat: mogen ouders beperkingen opleggen naar hun kinderen toe i.v.m. internetbezoek<ul style="list-style-type: none"><li>- Moet/mag de overheid sites verbieden bv. i.v.m. prostitutie, pedofilie, skinheads, neo-nazistische propaganda, ...</li></ul></li></ul>
---	--

## Procesdoel 5: OEFENING IN ZINGEVING

### Bijzonder procesdoel 1: erkenning van de mens als zingever

#### 1.1. De mens als zingever: verkennen en herkennen van de andere(n), het andere

De mens als manipulator van de wereld

Strijd om het leven (agrarisch areaal vs natuurlijke begroeiing, opwarming planeet, ...)

Het menselijk leven krijgt zin in relatie tot anderen (verbondenheid)

- Is de mens een sociaal wezen?
  - bv. uit de antropologie (verbanning, in de ban slaan)
  - bv. uit de eigen leefwereld (thuis, school, ...)
    - Pesten, isoleren
- Individualisme
  - het begrip individualisme
  - Historische en culturele invulling van het begrip
  - hoe waarderen we "individualisme" (positieve en negatieve voorbeelden)

#### 1.2. Integreeren van zingeving in je eigen bestaan

- Kritisch nadenken over je eigen verleden: gemaakte keuzes, vrijheid / onvrijheid, school, studiekeuze, hobby, ...
- Kritisch nadenken over je eigen toekomst:
  - prioriteiten stellen
  - verantwoordelijkheid
  - mythe van de sociale mobiliteit: toekomstdromen vs sociale realiteit
- Ik en mijn omgeving: waarde van menselijke relaties
- vrienden, familie, liefde, ...

#### 1.1. De mens als zingever: verkennen en herkennen van de andere(n), het andere

Enkele grote zingevers praktisch introduceren

- uit de actualiteit
- uit de concrete, eigen leefwereld zoals sport, muziek, drukingsgroepen, ...
- uit de toekomstige beroepsfeer

#### 1.2. Integreeren van zingeving in je eigen bestaan

Zin geven aan je eigen leven:

- praktisch engagement t.o.v. elkaar, de anderen, het andere
- praktisch engagement t.o.v. jezelf: wat wil ik bereiken?  
(studies, gedrevenheid, eigen ontplooiing, persoonlijk geluk, ...)

Ik en mijn omgeving: waardering van andere aspecten van de leefwereld van de leerling: zin/onzin van de school (waarom studeren? Waarom een opleiding? ...)

<b>Bijzonder procesdoel 2: erkennen dat de mens niet de enige zindrager is</b>	
<b>2.1. Herkennen en verkennen van de beperkingen van de mens</b>  Is de mens de maat der dingen?  <b>2.2. Het overstijgen van de beperkingen</b>  Integreren van oplossingsmethoden - Oefenen in vormen van samenleven - minimum criteria: rechten van de mens, dieren, natuur, ... - concreet engagement of actievorm t.o.v. dierenbeschermingsorganisaties en milieubeweging	<b>2.1. Herkennen en verkennen van de beperkingen van de mens</b>  Wat is onze houding t.o.v. andere zindragers? (bovennatuurlijke, religieuze, planeet, natuur, dieren, ...)  <b>2.2. Het overstijgen van de beperkingen</b>  Integreren van oplossingsmethoden: - Wat kunnen we doen met de gevonden conclusies? - Oefenen met creatief leven: gezondheid, gezond leven, vegetarisme, biologische landbouw, afvalmaatschappij
<b>Bijzonder procesdoel 3: herkennen, verkennen en integreren van de betekening van de wereld, de mens, de anderen, de natuur (wetenschap, literatuur, kunsten, religies)</b>	
<b>3.1. Herkennen/verkennen van de betekening door de (beeldende) kunsten en de literatuur</b>  - zoeken naar verschillen/gelijkenissen tussen wetenschappelijke en artistieke benadering van de werkelijkheid - de kunstenaar als schepper van eigen wereldbeeld - enkele voorbeelden uit de wereld van de graffiti, schilderkunst, film ... - onderzoek van passende literatuurfragmenten uit jongerenliteratuur: realisme, naturalisme, magisch realisme, utopie, psychologische roman, romantisme, ...  <b>3.2. Herkennen/verkennen van de betekening d.m.v. ideologie, filosofie, religie</b> verkennen van enkele zingevingssystemen t.a.v. concrete onderwerpen zoals bv. geboorte, dood, abortus, euthanasie, voorbehoedsmiddelen, gelijkwaardigheid van de mens, de seksen, ...	<b>3.1. Herkennen en verkennen van de wetenschappelijke methode</b>  Principes van de wet, methode: verificatie en experiment, verificatie, falsificatie, experiment (herhaalbaarheid): bespreking hiervan adhv concrete voorbeelden uit de geschiedenis van de wetenschap (alle raven zijn zwart, homeopathie, placebo, ...) Herkennen/verkennen van een sceptische houding (astrologie vs astronomie, ufo's, ...)  <b>3.2. Herkennen/verkennen van de betekening d.m.v. ideologie, filosofie, religie</b> uitbreiden bv - visie op de dood (Humanisme, Christendom, Boeddhisme) - visie op de gelijkwaardigheid van de mens (radicaal rechts, Humanisme) - visie op anticonceptie (Humanisme, Islam, Christendom)

## **Bijzonder procesdoel 4: herkennen, verkennen en integreren van de zingeving van de wereld, de mens, de anderen, de natuur (wetenschap, literatuur, kunsten, religies)**

### **4.1. Bestaansvragen stellen**

Oefening in het stellen van metafysische, vrijzinnige en godsdienstige vragen aan o.m. gelovigen van verschillende godsdiensten, agnostici, atheïsten en mensen uit anderen culturen.

De gekregen antwoorden onderling vergelijken

Bv. - waarom leven wij?

- waarom is er iets en niet niets ?

- wanneer begint het menselijke leven?

- bestaat god?

- is de dood het einde?

### **Herkennen/verkennen van het belang van de kennis**

Vormen van zingeving toegepast op rituelen in godsdienstige, religieuze, agnostische en atheïstische context.

## **Bijzonder procesdoel 5: herkennen, verkennen en integreren van de existentiële dimensies**

### **5.1. Herkennen en verkennen van grote vragen**

- leven en dood
- eenzaamheid en verbondenheid

### **5.2. Omgaan met grenservaringen:**

- inlevingsoefeningen
- oefening in het ontdekken van onze verbondenheid in relaties, organisaties, groepen, kinderen en echtscheiding

### **5.1. Herkennen en verkennen van grote vragen**

- wanhoop en hoop
- fatalisme

### **5.2. Omgaan met grenservaringen**

- oefening in het omgaan met leven en dood, bv. verkeersslachtoffers
- oefening in het omgaan met hoop en wanhoop, bv. studieresultaten
- oefening in het doorbreken van uitzichtloosheid, bv. jongeren/ kindertelefoon: welke existentiële vragen worden er gesteld?

## **Bijzonder procesdoel 6: herkennen, verkennen en integreren van schoonheid en de waarheid: esthetisch gevoel, distinctie**

### **6.1. Herkennen/verkennen van vormen van schoonheid**

Schoonheid in de kunst(en): culturele diversiteit

- Wat is schoonheid?
- Zijn er criteria om schoonheid te beoordelen?
- Is er behoefte aan schoonheid?
- Innerlijke en uiterlijke schoonheid?
- Welk is de relatie tussen kunst en schoonheid?
- Moet kunst mooi zijn?

### **6.1. Creatieve projecten**

- Kritisch omgaan met schoonheid
- oefeningen in het scheppen van schoonheid
- oefeningen in aanvaarding van culturele diversiteit
  - onderzoeken/vergelijken van het schoonheidsideaal in tijd en cultuur (man, vrouw, verfraaiing, sieraden, kleding, tatoe's, muziek, mode, ...)
- leerlingen brengen eigen kunst i.v.m. kunst, schoonheid, schone kunsten aan ter discussie met de medeleerlingen
- jeugdculturen en schoonheidsbeleving

## **Bijzonder procesdoel 7: herkennen, verkennen en integreren van geluk in het bestaan**

### **7.1. Herkennen en verkennen van filosofieën op basis van geluk**

Relativering van het begrip geluk

- herkennen en verkennen van de opvulling van het begrip geluk bij /door de leerlingen (bv. d.m.v. enquête)
- inventaris van de verschillende geluksopvattingen

Geluk in functie van optimistische en pessimistische levensvisie

Bv. kan je gelukkig zijn in een gevangenis, concentratie/vluchtenlingenkamp, op school, ...

### **7.2. Omgaan met en invullen van**

- Is er verband tussen genot en geluk ?

### **7.1. Herkennen en verkennen van filosofieën op basis van geluk**

Relativering van het begrip geluk

- inpassen van de respectievelijke geluksopvattingen in een overzicht van filosofische geluksopvattingen (hedonisme, epicurisme, romantiek, stoïcisme, ...)

Noodzakelijke voorwaarden om tot geluk te komen (Maslov)

### **7.2. Omgaan met en invullen van**

- Kan het voortdurende streven naar verwezenlijking van geluk een averechts effect hebben ?

## Bijzonder procesdoel 8: herkennen, verkennen van het wereldburgerschap

### 8.1. Herkennen/verkennen van wereldburgerschap

- Wereldsolidariteit: adoptie, oxfam-wereldsolidariteit, (natuur)rampen, oorlogen
- Nationalisme en racisme: ingaan tegen racistische vooroordelen, ethnocentrisme vs inter-multiculturele maatschappij.

### 8.2. Omgaan met wereldburgerschap (integreren van sociale betrokkenheid)

Een wereld van diversiteit betekent rijkdom:

Voorbeelden uit volgende sferen:

- culturele (mode, wereldmuziek, gastronomie)
- sociale (rol van individu in de groep, solidariteit)
- biologische diversiteit vs inteelt

Een wereld van overeenkomsten

In alle culturen zijn er ouders, kinderen, bejaarden, jongeren, slachtoffers, ...

### 8.1. Herkennen/verkennen van wereldburgerschap

- Globale waardesystemen: vrijheid, gelijkheid en gelijkwaardigheid, broederschap
- Moet een van die drie waarden primeren?
- In welke mate zijn ze onderling contradictorisch?

### 8.2. Omgaan met wereldburgerschap (integreren van sociale betrokkenheid)

Een wereld van diversiteit betekent rijkdom:

Voorbeelden uit volgende sferen:

- etnische
- economische (positieve aspecten van de internationale wereldhandel)

Een wereld van overeenkomsten

In alle culturen zijn er ouders, kinderen, bejaarden, jongeren, slachtoffers, ...